

## سخن ناشر

دین مبین اسلام بر آن است تا بشریت را در همه ابعاد و برای همیشه به سر منزل مقصود و سعادت نهایی رهنمون شود؛ از این رو پژوهش در ابعاد مختلف این دین، کاوشی بی‌انتهاست و دریای شریعت اسلامی همواره صدف‌ها و گوهرهای نابی برای غواصان آن به همراه دارد.

انتشارات آل احمد ع.ا.ف.ا. بر خود لازم می‌بیند با تمام توان در عرصه نشر آثار معرفتی ورود نموده و قدمی هرچند کوتاه در این مسیر بلند بردارد و در این راستا بر آن شد تا برخی از آثار و نگاه‌های حوزه علوم عرفانی را در فهرست و اولویت نشر خود قرار دهد که اثر پیش‌رو یکی از آنهاست.

نویسنده در این کتاب کوشیده است تا گوشه‌ای از دستورات قلبی و معارف مرتبط با سیر و سلوک را همراه با تفسیر سلوکی از آیات و روایات در شریعت اسلامی به نمایش بگذارد تا درآمدی باشد بر فقه قلب و سلوک باطن.

انتشارات آل احمد ع.ا.ف.ا. بر خود لازم می‌داند از نویسنده کتاب، حجت‌الاسلام محمدحسین معصوم‌نیا تشکر نماید و امیدوار است مسیر این همکاری در آینده

• درآمدی بر فقه قلب و تفسیر سلوکی آیات و روایات •

امتداد یابد تا شاهد نشر آثاری درخور در عرصه عرفان اسلامی باشیم؛ ان شاء الله  
تعالی.

محمد جواد رستمی

مدیر انتشارات آل احمد بیت المقدس

## فهرست اجمالی

---

۱۳	مقدمه
۲۳	بخش اول: چیستی سیر و سلوک
۴۵	بخش دوم: آشنایی با فقه قلب
۸۳	بخش سوم: آشنایی با تفسیر سلوکی آیات و روایات
۱۲۵	بخش چهارم: استاد سیر و سلوک
۱۴۳	فهرست
۱۵۷	چکیده



## فهرست تفصیلی

۵	— سخن ناشر
۷	— فهرست اجمالی
۹	— فهرست تفصیلی
۱۳	— مقدمه

### بخش اول

#### چیستی سیر و سلوک

۲۶	— ۱. تعریف و حقیقت سیر و سلوک
۲۸	— ۲. هدف و مقصد در سیر و سلوک
۲۹	— ۱-۲. آشنایی با مراتب نفس و مراحل عبودیت
۳۱	— ۱-۲. تبیین مراتب نفس و مراحل عبودیت در قالب یک مثال
۳۲	— ۱-۱-۲. عبودیت در مرتبه اول نفس یا لایه اعضا و جوارح
۳۳	— ۱-۱-۲. عبودیت در مرتبه دوم نفس یا لایه تمایلات
۳۴	— ۱-۱-۳. عبودیت در مرتبه سوم نفس یا لایه خطورات
۳۵	— ۱-۱-۴. عبودیت در مرتبه چهارم نفس یا لایه خودبینی
۳۵	— ۱-۱-۵. جمع‌بندی

- ۳۷ — ۳. ملاک و میزان در سنجش پیشرفت سلوکی و مرتبه سالک
- ۳۸ — ۳-۱. نقش مکاشفات و خوارق عادات در تعیین مرتبه سالک
- ۴۰ — ۳-۱-۳. بررسی مثال طی الارض در سنجش رتبه معنوی سالک

## بخش دوم

### آشنایی با فقه قلب

- ۴۹ — ۱. تقسیم اعمال انسان به دو گونه ظاهری و باطنی
- ۴۹ — ۱-۱. اثبات محاسبه و مؤاخذة الهی در اعمال باطنی و قلبی
- ۵۶ — ۲. نقش آموزه‌های دینی در سیر و سلوک
- ۵۶ — ۲-۱. سلوکی بودن همه مطالب دینی
- ۵۷ — ۲-۲. وجود تمام مطالب لازم برای سیر و سلوک در دین اسلام
- ۵۹ — ۳. احکام عملی دین، شامل دو سطح ظاهر و باطن
- ۵۹ — ۳-۱. علم فقه، تبیین کننده احکام عبودیت در اعمال ظاهری
- ۶۰ — ۳-۲. فقه قلب، تبیین کننده احکام عبودیت در اعمال باطنی
- ۶۱ — ۳-۲-۱. تعریف فقه قلب
- ۶۲ — ۳-۲-۲. تفاوت فقه قلب و علم اخلاق
- ۶۳ — ۴. برخی دلایل اهمیت فقه قلب
- ۶۴ — ۴-۱. نقش اخلاص و جنبه‌های باطنی اعمال در سیر و سلوک
- ۶۵ — ۴-۲. امتحان، محاسبه و مؤاخذة الهی در مورد اعمال باطنی
- ۶۶ — ۴-۳. ظرافت فراوان امور قلبی و باطنی
- ۶۶ — ۴-۴. کثرت اعمال باطنی نسبت به اعمال ظاهری
- ۶۸ — ۴-۴-۱. آشنایی با برخی اعمال و حالات باطنی
- ۷۰ — ۵. نقش سیر و سلوک عملی در فقه قلب
- ۷۴ — ۶. نقش علوم اسلامی در فقه قلب
- ۷۵ — ۶-۱. نقش عرفان نظری در فقه قلب
- ۷۶ — ۶-۲. نقش طب اسلامی در فقه قلب
- ۷۸ — ۷. نقش گسترده فقه قلب در علوم اسلامی و انسانی

بخش سوم

آشنایی با تفسیر سلوکی آیات و روایات

- ۸۶ — ۱. بررسی آیات و روایات با نگاه سلوکی
- ۸۶ — ۱-۱. تعریف تفسیر سلوکی
- ۸۷ — ۱-۲. قاعده‌ای مهم در تفسیر سلوکی
- ۸۷ — ۲. نمونه‌هایی از تفسیر سلوکی
- ۸۸ — ۲-۱. استنباط نمونه‌هایی از نکات سلوکی
- ۸۸ — ۲-۱-۱. لزوم محاسبه اعمال و دائمی بودن این محاسبه
- ۸۹ — ۲-۱-۲. روش‌های متعدد شیطان برای ایجاد انحراف در انسان
- ۹۳ — ۲-۱-۳. راحت‌تر بودن مقابله با شیطان در ابتدای کار
- ۹۴ — ۲-۲. استنباط نمونه‌هایی از مراقبه‌های سلوکی
- ۹۵ — ۲-۲-۱. آشنایی با مراقبه‌های تفکری
- ۹۶ — ۲-۲-۲. انتخاب موضوع تفکر، در مراقبه‌های تفکری
- ۹۶ — ۲-۲-۱. دسته اول از موضوعات مراقبه‌های تفکری
- ۹۷ — ۲-۲-۲. دسته دوم از موضوعات مراقبه‌های تفکری
- ۹۸ — ۲-۲-۳. ارتقاء تفکر ذهنی و تبدیل آن به ذکر قلبی
- ۱۰۰ — ۲-۲-۴. نمونه‌هایی از استنباط مراقبه‌های تفکری
- ۱۰۰ — ۲-۲-۴-۱. نگاه توحیدی به بلاء و ابتلاء با توجه به اسم رب الهی
- ۱۰۲ — ۲-۲-۴-۲. سه مراقبه برای دل‌کنندن از دنیا و تعلقات غیرالهی
- ۱۰۸ — ۲-۲-۴-۳. مشاهده اشیاء به صورت وجه الله
- ۱۱۱ — ۲-۲-۴-۴. سه مراقبه برای مقابله با حسد
- ۱۱۵ — ۲-۳. مرحله‌بندی مراقبه‌ها
- ۱۱۶ — ۲-۳-۱. نمونه‌ای از مرحله‌بندی مراقبه‌ها از طریق تحلیل اجتهادی
- ۱۱۹ — ۲-۳-۲. مرحله‌بندی مراقبه‌ها از طریق عمق‌یابی دستورات و مفاهیم سلوکی
- ۱۲۱ — ۲-۳-۲-۱. مرحله‌بندی و عمق‌یابی مفهوم سلوکی توبه

۱۲۲	۲-۳-۳. نمونه‌ای از مرحله‌بندی مراقبه‌ها در روایات
۱۲۳	۲-۳-۴. جمع‌بندی

### بخش چهارم

#### استاد سیر و سلوک

۱۲۸	۱. تقسیم هدایت‌های سلوکی به ظاهری و باطنی
۱۲۸	۱-۱. هدایت ظاهری از طریق اجتهاد سلوکی
۱۲۸	۱-۲. هدایت باطنی از طریق تصرفات و اشراف باطنی
۱۲۹	۱-۲-۱. تحلیل اولین نوع از هدایت‌های باطنی
۱۳۲	۱-۲-۲. تحلیل دومین نوع از هدایت‌های باطنی
۱۳۲	۲. وظیفه سالک نسبت به یافتن و انتخاب استاد سلوکی
۱۳۳	۲-۱. نکته اول: رفعت مقام و گمنامی صاحبان ولایت باطنی
۱۳۳	۲-۲. نکته دوم: دشواری تشخیص مرتبه اولیاء الهی
۱۳۴	۲-۳. نکته سوم: عدم اعمال هدایت باطنی بدون اذن الهی
۱۳۸	۲-۴. نکته چهارم: لزوم عدم تعیین تکلیف برای خداوند متعال
۱۴۰	۲-۵. جمع‌بندی

### فهرست

۱۴۵	فهرست منابع
۱۴۷	فهرست آیات
۱۵۳	فهرست روایات
۱۵۵	فهرست اسامی

### چکیده

۱۵۹	الملخص
۱۶۰	Abstract

## مقدمه

---

دین مبین اسلام، دارای ابعاد فراوان و زوایای گوناگونی است. علمی مانند فقه، اصول، کلام، فلسفه، اخلاق، عرفان نظری، عرفان عملی، طب اسلامی و...، هر یک به تحقیق در قسمتی از معارف بی‌کران اسلامی می‌پردازد تا دیدگاه اسلام را در زمینه‌های مختلف، از منابع مربوط به آن استخراج کند.

انسان هر چه قدر در علوم مختلف اسلامی از جامعیت بیشتری برخوردار باشد و از زوایای بی‌شمار و ابعاد گسترده این دین جامع الهی، آگاهی افزون‌تری داشته باشد، بهتر و دقیق‌تر می‌تواند در مواجهه با پرسش‌های گوناگون، پاسخ حقیقی اسلام را به دست بیاورد و ارائه کند. از طرف دیگر، آشنا نبودن با جنبه‌های مختلف دین، در برخی مسائل باعث می‌شود، محقق که تنها از دریچه یکی از علوم اسلامی، آن مسئله را بررسی می‌کند، نتواند نظر اسلام را به درستی استنباط نماید. به عبارت دیگر، اسلام منظومه یکپارچه‌ای است که نباید اجزاء آن را از هم گسسته دانست؛ بلکه باید ابعاد مختلف این دین الهی را در کنار یکدیگر ملاحظه کرد و این یکپارچگی را در جای جای آن مدنظر قرار داد تا بتوان در موارد گوناگون، از معارف این اقیانوس بی‌کران به طور صحیح برداشت نمود؛ بنابراین برخوردار

• درآمدی بر فقه قلب و تفسیر سلوکی آیات و روایات •

بودن از یک نگاه جامع اسلام شناسانه و آشنایی با علوم متنوع اسلامی و آگاهی از زوایای مختلف این دین الهی، نقشی کلیدی در دستیابی به دیدگاه واقعی اسلام در زمینه‌های گوناگون خواهد داشت.

از جمله علوم اسلامی بسیار مهمی که باید بیشتر مورد توجه قرار گیرد، فقه قلب، فقه السلوک، فقه باطن یا همان علم سیر و سلوک و عرفان عملی است. (در این کتاب، اسامی مذکور معادل یکدیگر هستند). این علم عمده‌تأ به بررسی معارف قلبی و باطنی می‌پردازد که نقش بسیار مهمی در تقرب انسان به خداوند متعال دارد.

اگر با دید استنباط قواعد سیر و سلوک و استخراج مطالب مرتبط با اعمال باطنی، به تحقیق در آیات قرآن کریم و روایات معصومین علیهم‌السلام بپردازیم، با دریای بی‌کرانی از معارف مرتبط با قلب و روح انسان مواجه می‌شویم که برای رسیدن به مقامات عالی‌ه معنوی و هدایت سالک در مسیر صحیح عبودیت باید از آن‌ها استفاده کرد؛ البته متأسفانه به دلیل کم‌توجهی به مطالب سلوکی موجود در متون دینی و کوتاهی در انجام تحقیقات لازم در این زمینه، علم سیر و سلوک هنوز به صورت یک علم متقن، مستند و استنباط شده از آیات و روایات تدوین نشده است. در اینجا برای نمونه به برخی موارد سلوکی موجود در آیات و روایات اشاره می‌کنیم تا مقصود ما از کم‌توجهی به نکات سلوکی موجود در منابع دینی روشن‌تر گردد.

۱. عبارت شریفه «مَثَلُ الَّذِينَ أَخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعُنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعُنْكَبُوتِ»<sup>۱</sup> را در نظر می‌گیریم. برخی سؤالات سلوکی که در مورد این آیه می‌توان مطرح کرد به صورت زیر است:

اتخاذ اولیای غیر الهی چه ارتباطی با بیت عنکبوت دارد و اسرار سلوکی موجود در این تشبیه چیست؟

---

۱. عنکبوت، ۴۱.

چگونه می‌توان از این تشبیه، به عنوان یک مراقبه سلوکی بهره‌مند شد؟ (برای مثال، از این آیه می‌توان به عنوان یک مراقبه تفکری برای رفع تعلقات غیر الهی استفاده کرد؛ اما عموماً چنین نگاهی به این آیه وجود ندارد و از آن به عنوان مراقبه سلوکی استفاده نمی‌شود).

۲. فراز «و توبه من اناب الیک مقبولة»<sup>۱</sup> در زیارت امین‌الله را مورد توجه قرار می‌دهیم. این عبارت نشان می‌دهد که انابه باعث قبول توبه می‌شود. برخی سؤالات که ممکن است با نگاه سلوکی در اینجا مطرح شود چنین است:

انابه چیست؟

این مفهوم سلوکی چه فرقی با توبه دارد؟ (این دو لفظ قریب‌المعنا هستند و ممکن است هر دو به معنای بازگشت ترجمه شوند؛ اما با توجه به عبارت «و توبه من اناب الیک مقبولة»<sup>۲</sup> که این دو لفظ را در کنار یکدیگر قرار داده است باید اختلاف معنایی و نکات سلوکی خاصی در هر کدام از این دو واژه نهفته باشد).

از طرف دیگر در قرآن کریم مخاطبان انابه در درجات مختلفی هستند. برای نمونه، در آیه ﴿أَنِيبُوا إِلَى رَبِّكُمْ﴾<sup>۳</sup> مخاطب، عموم مردم هستند؛ اما آیات قرآن کریم در مورد حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام نیز می‌فرماید: ﴿إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ﴾<sup>۴</sup>؛ بنابراین می‌توان سؤالات سلوکی دیگری مانند مسائل زیر را نیز مطرح نمود:

انابه مردم و انابه حضرت ابراهیم عَلَيْهِ السَّلَام چه تفاوتی دارد؟

درجات انابه چیست؟

هر درجه بالاتر در انابه، نسبت به درجه پایین‌تر چه کمالی دارد؟ یا نقص مرتبه

پایین‌تر نسبت به مرتبه بالاتر چیست؟

---

۱. القمی، مفاتیح‌الجنان، زیارت امین‌الله.

۲. همان.

۳. زمر، ۵۴.

۴. هود، ۷۵.

• درآمدی بر فقه قلب و تفسیر سلوکی آیات و روایات •

بنابراین با تحلیل دقیق انابه و مراتب آن و با دقت در آیات و روایات مرتبط با این مفهوم، باید نکات و دستورات سلوکی آن را به دست آورد؛ زیرا پس از یافتن نکات سلوکی مخصوص به انابه و تبیین دقیق آن‌ها، سالک بهتر می‌تواند این حالت را با ظریفش، در خود ایجاد کند تا توبه‌اش مقبول و مشمول این فراز شریفه شود و علاوه بر این، از نتایج دیگر انابه نیز بهره‌مند گردد.

۳. آیات قرآنی ﴿يَدْعُونَ نَارَ عِجَابٍ وَرَهْبًا﴾<sup>۱</sup> و ﴿وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾<sup>۲</sup> را در نظر می‌گیریم. برخی سؤالات سلوکی قابل طرح در اینجا بدین شرح است:

خوف با رهبت و همچنین رغبت با طمع چه تفاوتی دارند؟ دعای خوفی و طمعی چه فرقی با دعای رغبتی و رهبتی دارد؟  
اگر این دو گونه دعا کردن با یکدیگر تفاوت دارند، آثار هر کدام چیست و هر یک را در چه موضعی باید استفاده کرد؟

مفاهیم دیگری که نزدیک به خوف و رهبت هستند و در آیات و روایات به کار گرفته شده‌اند (مانند حزن، خشیت و ...) دقیقاً چه معنایی دارند و تفاوت این مفاهیم قریب‌المعنا در چیست و هر یک چه نکات سلوکی را در بردارند که آن را از دیگر الفاظ نزدیک به آن متمایز می‌کند؟

مفاهیمی که به رغبت و طمع نزدیک هستند (مانند رجاء، حب و ...) چه تفاوت معنایی و سلوکی با یکدیگر دارند و وجه تمایز آن‌ها در چیست؟  
آیا این معانی نزدیک به هم نسبت به یکدیگر ترتب یا کمال و نقص دارند و برخی از آنها از لحاظ مراحل سلوکی بالاتر از دیگری هستند یا مفاهیمی در عرض یکدیگرند؟

هر کدام از این مفاهیم در چه مراحل از سلوک حضور دارند؟ مثلاً آیا در مراحل بالاتر، رهبت بیشتر وجود دارد؟ یا خشیت؟ یا خوف؟ یا هر یک از این موارد دارای

۱. انبیاء، ۹۰.

۲. اعراف، ۵۶.

درجات گوناگون است و می‌تواند در مراحل مختلف تصویر داشته باشد؟  
دستورالعمل‌های مربوط به هر یک از این مفاهیم سلوکی چیست؟ مثلاً  
دستورات و نکات مربوط به خشیت چیست؟  
درجات و مراتب هر یک از این مفاهیم چیست؟ مثلاً خوف در مراحل ابتدایی  
با خوف در مراحل بالای سلوک چه تفاوتی دارد؟

با پاسخ به سؤالاتی مانند موارد مذکور، می‌توان حال و هوای سالک را بهتر  
تشخیص داد و دستورات دقیق‌تری را نیز برای وی تجویز کرد؛ زیرا با تفکیک این  
مفاهیم سلوکی قریب‌المعنا و دانستن نکات و دستورالعمل‌های مربوط به هر یک  
از آن‌ها، می‌توان تشخیص داد که هر کدام، برای چه مراتب و شرایطی مناسب‌تر  
است؟ مثلاً در چه شرایطی دستورات رهبیتی مناسب است و در چه شرایطی  
دستورات خشیتی؟ در هر یک از این صور باید از نکات استنباط شده‌ای که  
مرتبط با همان مفهوم سلوکی است استفاده کرد تا نتایج سلوکی دقیق‌تری به دست  
آمده و سالک پیشرفت بهتر و سریع‌تری داشته باشد و با دقت بیشتری بر روی  
صراط مستقیم عبودیت هدایت گردد؛ زیرا مثلاً اگر دستورات رهبیتی به جای  
دستورات خشیتی تجویز شوند (یا دستورات خشیتی به جای دستورالعمل‌های  
رهبیتی به سالک توصیه شوند) ممکن است نتایج مورد انتظار حاصل نشود.

۴. عبارت «اللهم ان قلوب المخبثین الیک والهة»<sup>۱</sup> را مدنظر قرار می‌دهیم.  
برخی سؤالات سلوکی که در مورد این بخش از زیارت شریفه می‌توان مطرح کرد به  
شرح زیر است:

وله چیست؟

وله چه فرقی با رغبت، حب، رجاء و ... دارد؟

اخبارات و دستورات لازم برای محبت شدن چیست؟ (از آنجایی که با توجه به  
این عبارت، حداقل یکی از راه‌های رسیدن به وله، اخبارات است، باید معنای دقیق و

---

۱. القمی، مفاتیح‌الجنان، زیارت امین‌الله.

• درآمدی بر فقه قلب و تفسیر سلوکی آیات و روایات •

نکات سلوکی اخبات به دست آمده و راه‌های رسیدن به آن نیز از منابع دینی استنباط گردد تا سالک بتواند با پیگیری دستورالعمل‌های لازم، به اخبات و وله مورد نظر برسد. با توجه به همین مثال‌های اندک، روشن شد که نکات سلوکی بسیار زیادی در آیات و روایات وجود دارد که باید با نگاه سلوکی اجتهادی آنها را به دست آورد. (در بخش سوم این کتاب با استنباط نمونه‌هایی از نکات و مراقبه‌های سلوکی موجود در آیات و روایات که عموماً به آن‌ها توجه نمی‌شود، این موضوع روشن‌تر می‌گردد). بدین ترتیب با دقت در این مفاهیم و استنباط نکات سلوکی مربوط به هر یک از آن‌ها و با نگاه سالکانه و اجتهادی به آیات و روایات می‌توان تحلیل دقیق‌تری از دستورالعمل‌ها و حالات سلوکی، ارائه کرد تا هر یک از دستورات دقیقاً در جای خود استفاده شود؛ در حالی که بدون چنین دقت‌هایی، ظرایف این دستورات سلوکی، مغفول می‌ماند، نکات مربوط به آن‌ها به اندازه لازم به چشم نمی‌آید و برخی دستورات، به صورت اشتباه به جای دستورالعمل‌های دیگر تجویز می‌شود. در این صورت، دستورات توصیه شده به سالکان الی‌الله تا حدود زیادی سلیقه‌ای بوده و از دقت لازم برخوردار نخواهد بود؛ بنابراین آزمون و خطا در این زمینه افزایش خواهد یافت.

یکی از مهم‌ترین اهداف کتاب حاضر این است که نشان دهیم، فراوانی نکات سلوکی در آیات و روایات بسیار زیاد است؛ به طوری که در هر مطلب دینی، لااقل یک دستور عملی و کاربردی برای تصحیح عبودیت انسان وجود دارد (که البته ممکن است این دستور مربوط به باطن انسان باشد یا ظاهر وی)؛ بنابراین اگر مثلاً صد آیه و روایت متفاوت در مورد مسئله‌ای مانند تعلقات غیر الهی داشته باشیم باید بتوانیم از این آیات و روایات، لااقل صد دستورالعمل و نکته سلوکی برای رفع تعلقات استنباط کنیم.

به عبارت دیگر، همان‌طور که در علم فقه برای مدیریت اعمال ظاهری انسان، دستورات دقیق و مستندی از منابع دینی استخراج می‌شود، برای هدایت اعمال

و حالات قلبی، روحی و سلوکی نیز، باید تحقیقات اجتهادی فراوانی صورت گیرد تا این امکان فراهم باشد که برای حالات، شرایط و مراتب گوناگون سالکان الی الله، دستورات متقن و مستندی ارائه شود؛ به طوری که دقیقاً متناسب با احوال ایشان باشد و آزمون و خطا در زمینه تجویز دستورالعمل‌های سلوکی کاهش یابد (نه اینکه به افراد گوناگونی که ویژگی‌های مختلفی دارند، فقط دستورات کلی و یکسانی داده شود).

همچنین این علم کمک می‌کند بتوانیم دستورات تجویز شده از جانب افراد مختلف را به دقت تحلیل و قضاوت کنیم. در این صورت، سیر و سلوک نیز مانند فقه جوارح، ضابطه مند و از حالت سلیقه‌ای خارج می‌شود و انسان می‌تواند با عمل به این دستورات دقیق و صحیح، باطن خویش را نیز علاوه بر ظاهرش، به صبغه الهی مزین نموده و با توفیق الهی در روزی که مال و فرزند نفعی ندارد، با قلبی سلیم در محضر خداوند متعال حضور یابد.

البته فقه قلب که متکفل بحث‌های علمی مرتبط با ترکیه نفس و سیر و سلوک الی الله است، نه تنها خود اهمیت فراوانی دارد، بلکه - به دلیل مطالعه و تحلیل ورودی‌ها و خروجی‌های روح انسان در شرایط و مراتب گوناگون - می‌تواند به عنوان مبنا و هسته مرکزی برای آن دسته از علوم انسانی که با روح انسان ارتباط دارند - مانند روانشناسی، انسان‌شناسی، اخلاق، علوم تربیتی و... - مورد استفاده قرار گیرد. این علم از آنجایی که به مطالعه و بررسی مهم‌ترین وظیفه انسان یعنی عبودیت می‌پردازد، به منزله سرچشمه‌ای است که هر یک از علوم مذکور باید از آن استفاده کنند تا از مسیر صحیح که همان کمک به هدایت انسان در مسیر عبودیت و بندگی است منحرف نگردند. بدین ترتیب علاوه بر سیر و سلوک، علوم فراوان دیگری که با روح انسان سر و کار دارند نیز به فقه قلب نیازمند هستند و باید از آن ارتزاق کنند؛ با وجود این، متأسفانه این علم کلیدی تا اندازه زیادی مغفول مانده و کمتر مورد توجه قرار گرفته است. هدف از نگارش کتاب حاضر، معرفی فقه قلب،

## • درآمدی بر فقه قلب و تفسیر سلوکی آیات و روایات •

فقه السلوک، فقه باطن یا همان علم سیر و سلوک و عرفان عملی برای افرادی است که به مطالعه و تحقیق در زمینه معارف سلوکی و قلبی علاقه مند بوده و قصد آغاز تحصیل در این رشته عرفانی را دارند؛ تا در مسائل سلوکی از آیات و روایات، بیشتر بهره مند گردند و با چشمی بازتر و درکی عمیق تر، به مطالعه کتب مرتبط با عرفان عملی بپردازند. برای معرفی این علم و همچنین به منظور آشنایی با تفسیر سلوکی - که همان بررسی آیات و روایات با نگاه استخراج مطالب سلوکی است - این کتاب در چهار بخش ارائه شده است.

نخست در بخش اول، با تبیین اصل مسئله سیر و سلوک و تشریح برخی ابعاد آن، زمینه را برای معرفی فقه قلب - که به بررسی مباحث مرتبط با سیر و سلوک و نکات روحی و قلبی انسان می پردازد - فراهم خواهیم کرد تا موضوع این علم و آن چیزی که باید توسط فقه قلب مدیریت شود، مشخص گردد. بدین منظور، در این بخش به بررسی چیستی سیر و سلوک و تبیین هدف در این مسیر الهی می پردازیم - که همان عبودیت نسبت به خداوند متعال است - و برای آشنایی بیشتر با این مقوله، توضیحاتی را در مورد مراتب مختلف نفس و مراحل گوناگون عبودیت ارائه خواهیم کرد. سپس به توضیح ملاک در تشخیص پیشرفت سلوکی و تبیین میزان در تعیین مرتبه معنوی سالکان الی الله می پردازیم و نقش مکاشفات و خوارق عادات را در این زمینه به صورت مختصر مورد مطالعه و تحلیل قرار می دهیم.

در بخش دوم به تعریف فقه قلب و تشریح برخی زوایای آن اهتمام می ورزیم و به مطالب مهمی از جمله، اثبات محاسبه و مؤاخذة الهی در مورد اعمال باطنی، نقش آموزه های دینی در سیر و سلوک، اهمیت پرداختن به فقه قلب، آشنایی با اعمال و حالات قلبی، نقش سیر و سلوک عملی و تخصص علمی در فقه قلب، نقش برخی علوم دیگر مانند طب اسلامی و عرفان نظری در این علم و تأثیر گسترده فقه قلب در برخی دیگر از علوم اسلامی و انسانی، اشاره خواهیم کرد تا ضمن آشنایی بیشتر با ابعاد گوناگون این علم، فلسفه پرداختن به آن نیز روشن گردد.

بخش سوم را به معرفی تفسیر سلوکی آیات و روایات اختصاص می‌دهیم؛ زیرا مجموعه‌ای از همین تفسیرهای سلوکی است که فقه‌السلوک را تشکیل می‌دهد. در این بخش پس از تعریف تفسیر سلوکی و اشاره به قاعده‌ای کلیدی در این زمینه، به منظور آشنایی بیشتر با استنباط‌های سلوکی به نمونه‌هایی از نکات و مراقبه‌های به دست آمده از آیات و روایات اشاره خواهیم کرد. همچنین از آنجایی که برخی نمونه‌های تفسیر سلوکی که در این قسمت ارائه شده‌اند، در زمره مراقبه‌های تفکری قرار دارند، اصول این مراقبه‌های بسیار مهم و پرکاربرد را نیز اندکی شرح می‌دهیم. در انتهای این بخش نیز، توضیحات مختصری را در مورد مرحله‌بندی کردن مراقبه‌های سلوکی ارائه خواهیم کرد.

در پایان، از آنجایی که در این کتاب اجمالاً با دستگاه اجتهاد سلوکی آشنا خواهیم شد، بخش چهارم را به مجتهد سیر و سلوک و استاد مطلوب برای این حرکت معنوی اختصاص دادیم و به صورت متقن و مستحکم اثبات خواهیم کرد که سالک نباید از همان ابتدا به دنبال استادی باشد که با توجه به اخبار غیبی و از طریق تصرفات باطنی، او را به مقامات عالیه برساند؛ بلکه برای پیمودن این مسیر الهی، باید به دنبال فردی باشد که در امر سیر و سلوک مجتهد باشد و بتواند از طریق امور ظاهری، دستورات متناسب با وضعیت وی را از منابع دینی، استنباط و تجویز نماید.

امید است این نگاشته با لطف و عنایت حضرت حق، پذیرفته شده و شکر ناچیزی باشد بر درگاه مهربانی‌اش، نسبت به اینکه سفره‌های توحیدی فراوانی را توسط قرآن کریم و چهارده معصوم علیهم‌السلام برای طالبان معنویت گشوده است تا با بهره‌مندی از این اقیانوس بی‌کران معرفتی، هرچه بیشتر در مسیر تقرب الی‌الله گام بردارند و پیشرفت کنند.

همچنین امیدواریم مطالب این کتاب، مورد رضایت و تأیید امام عصر عجل‌الله‌تعالی‌فی‌فرجه‌الموعود واقع شود و با عنایت ایشان، گامی در راستای آشنایی بیشتر با مقوله سیر سلوک،

• درآمدی بر فقه قلب و تفسیر سلوکی آیات و روایات •

برای مجاهدان باشد: ﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا﴾!

محمد حسین معصوم نیا

قم - تیر ماه ۱۴۰۰